

ПРИНЦИПИ УКЛАДАННЯ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ІДЕОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

Євич З.М.

Уманське педагогічне училище

Мова є величезним досягненням людства : мова створила людину, зробивши її єдиною розумною істотою на Землі. Люди розмовляють за допомогою слів, долі яких, мабуть, складніші, цікавіші і різноманітніші за людські долі. Вони німі свідки людської історії і культури. Розвиток значень слів краще будь-яких хронік і свідчень сучасників відображає людські долі, інтереси, звичаї, способи мислення.

Як зазначає Ф.В.Філій, "... слово завжди було неповторною одиницею: за кожним словом і його історією стоїть цілий світ." [Філій 1985: 226].

Проблема представлення слів у словнику є однією з найважчих у лінгвістиці. І не дивлячись на значні успіхи в галузі розвитку загальної теорії лексикографії, досягнуті за останні десятиріччя, ця проблема не є вирішеною і в жодному з типів наявних словників.

У вітчизняній лексикографії проблема представлення слова в словнику займає провідне місце. Починаючи з "Досвіду загальної теорії лексикографії" /1940р./ Л.В.Щерби, цій темі присвячено ряд робіт, численні статті і рецензії С.Г.Бережана, А.А.Брагіної, В.І. Максимової А.І.Киселевського та ін.

Немає необхідності перераховувати всі труднощі і завдання, які стоять перед лексикографом у зв'язку із фіксацією семантики лексичної одиниці. Відомо, що слово в словнику - одиниця мови, системи.

У словниках лексичний матеріал розташовується здебільшого за алфавітом. Ми настільки звикли до, подібного розташування, що воно здається найбільш раціональним, найбільш зручним і єдиною можливим. А між тим це не зовсім так.

Мова, як знакова система, складає органічну єдність з мисленням. Мислення відображає динамічний процес пізнання людиною дійсності і формує знання людини. Знання, отже, є продукт осмислення людьми предметів і явищ дійсності, законів природи і суспільства. Знання закріплюються в словах. Як одиниця мови, слово має знакову природу. Мовознавці, які визначають тезу про мову як систему знаків, розходяться в розумінні слова як знака. Деякі з них вважають, що знаковим характером володіє лише матеріальна оболонка слова, закріплена за відомим змістом [Мельничук 1964].

Вважаємо правильною точку зору Ф. де Соссюра, за яким слово-знак є двобічна єдність „означального" і „означуваного", яке як ціле

співвідноситься з предметом дійсності. У плані вираження слово представлено звуковою оболонкою, в плані змісту - поняттям. Основна функція полягає у виділенні і позначенні фрагментів пізнавального світу. Сукупність слів можна в певному значенні вважати відображенням чи корелятом дійсності. Але дійсність, яка відображається в мові, не є хаотичним нагромадженням розрізнених фактів. У дійсності ми схильні бачити структуру. Оскільки наші знання про світ безперервно розвиваються, остільки постійно вдосконалюється і лексичний організм мови. Нові слова не просто механічно поповнюють склад наявних, входять в систему, яка раніше складалася в нашій свідомості. Це система, звичайно, повинна бути до певної міри аналогічна системі дійсності.

Отож, сама природа слів-знаків допускає можливість подвійного їх групування в словнику:

- а) за близькістю звучання;
- б) за смисловою близькістю.

Реалізація першої можливості сприяє створенню алфавітних словників, їх сильною стороною є те, що вони зручні для наведення різного роду епізодичних довідок про будь-яке відоме нам за звучанням слово. Ця обставина і зручність алфавітного розташування слів призвели до домінуючого положення алфавітних словників. Проте треба зважити на те що система розташованих за алфавітом слів зовсім не співвідноситься із системою наших знань про світ.

Альтернативою алфавітному розташуванню слів є розміщення їх за смисловою близькістю. Словники, в яких лексика розташовується на основі цього критерію, отримали назву і д е о г р а ф і ч н и х /від грецьк. Idea -поняття, ідея, образ, I grapho - пишу/.

Призначення ідеографічного словника розкривали в теоретичних роботах такі відомі лексикологи і лексикографи, як Х.Касарес, В. фон. Вартбург, Ф. Дорндайф, І.А.Гульянов, І.І.Срезневский, Л.В.Щерба.

Англійський вчений П.М.Роже, автор „Тезауруса англійських слів і Виразів" в передмові до свого словника пише: „ ... Якою б швидкістю не володіла наша уява, як би нас не переповнювали почуття, ми часто потрапляємо в таке становище, коли нам не вистачає слів, щоб точно виразити свою думку. Єдино необхідне слово часто біжить з нашої пам'яті і ми вимушені обходитися словами надто сильними або надто слабкими, надто загальними чи надмірно конкретними. Допомогу, яку дає словник, полягає в представленні найбагатшого набору слів і виразів, які вичерпують всі відтінки і нюанси кожної спільної ідеї [Rogest 1911:5].

Цікаво, що більшість авторів наявних ідеографічних словників слідом за П.М.Роже обмежують значущість своїх праць саме міркуваннями легкості вибору найбільш вдалих слів для адекватного вираження думки. Подібна суто прагматична точка зору явно недооцінює істинну значущість словників цього типу. Таке саме, якщо не більше, значення вони мають для різного роду лексикологічних і етнографічних пошуків. Потреба в ідеографічному словнику відчувається насамперед при зіставному вивченні

лексики різних мов, адже він дає в руки дослідника цілі групи слів, які співвідносяться із певною ідеєю.

Ідеографічний словник самим фактом розташування споріднених за смыслом слів дає можливість прогнозувати різні синтаксичні і семантичні зміни.

Розташування слів по групах, зв'язане смисловими узами, дозволило певною мірою вирішити проблему складання словника синонімів і антонімів. „Семантична структура слова включає його в систему тем; тема може включати велику кількість слів, дроблячись на підтеми і групи, і бути кількісно обмеженою. Близькість значень між словами в середині однієї тематичної групи різна. Межею цієї тематичної близькості є синонімічний ряд" [Палевская М.Ф. 1966:162], тобто в тематичних групах синонімічні ряди будуть наперед вичерпані.

З іншого боку беручи до уваги те, що розумне протиставлення слів передбачає належність їх до однієї тематичної групи, можна зробити висновок - ідеографічний словник є одночасно і найповнішим словником антонімів.

Що стосується лексикографії, то ідеографічний словник дозволить більш кваліфіковано визначити значення слів у тлумачних словниках. Вживання слова передбачає вибір його з більшості близьких за смыслом слів.

Велике значення ідеографічний словник має для дослідження історії людських знань про навколишній світ. Якщо ми накладемо один на одного тематично організовану лексику однієї і тієї ж мови різних епох, то нашим очам відкривається картина руху людського пізнання. Ми побачимо як росте одна тема і "Стискається" інша, як відбувається переоцінка цінностей всередині самих тем, як з'являються й ідуть в небуття слова і багато інших цікавих фактів. Навіть побіжне знайомство з тематичною класифікацією, яка прийнята в одному з найдавніших ідеографічних словників "Амаракоша", дає підстави думати про ступінь розвитку науки і про соціальний устрій, про вірування і про художнє мислення, характерних для тієї далекої епохи.

До середини XIX ст. з'явився ряд ідеографічних словників, які зорієнтовані на тих, хто вивчає мову. Прикладом такого словника може слугувати посібник Карла Пльотца [Ploetz K. 1847]. Його специфіка є в тому, що автор не ставить перед собою завдання виявити всі смислові групи, реально наявні в лексиці мови, а задає деяке число важливих з його точки зору тем і наводить пов'язані з ними списки слів. У словнику К.Пльотца 33 тематичні групи. Кожна з них включає в себе ряд підтем. Так, перша група Місто складається з підтем: загальні слова, вулиця, міст, комунальне обслуговування, громадські заклади. Тринадцята група Час включає в себе підтеми: поділ часу, назви місяців і днів, вік. Двадцять друга група Мистецтво розбивається на скульптуру, живопис і музику. Слова часто супроводжуються інформацією про їх вживання в мові. Словник має алфавітний покажчик.

Отже, беручи до уваги загальні методологічні принципи класифікації понять і, отже, характер розташування слів, можна говорити про три типи ідеографічного словника. Розробка першого типу, почата в глибокій давнині і заснована на логічній рубрикації всього поняттєвого змісту лексики, привела до створення ідеографічного словника англійської мови П.М.Роже. Словники цього типу можна назвати ідеографічними тезаурусами. Головним завданням укладача ідеографічного словника тезаурусного типу є ідентифікація і наступна раціональна класифікація поняттєвих груп, реально представлених в лексиці мови.

Другим типом ідеографічного словника, заслуга теоретичної і практичної розробки якого належить в першу чергу Буасьєру, є а н а л о г і ч н и й словник. Творці аналогічних словників, ставлячи перед собою мету тематичної організації лексики, водночас не відмовляються і від послуг алфавіту. У результаті виділені лексико-семантичні групи розташовуються в аналогічному словнику в порядку алфавітного дотримання тематичних доміант /слів-центрів/. Нарешті, третій тип ідеографічного словника представлений навчальними ідеографічними / тематичними/ словниками. При створенні цих словників головним є завдання відбору тем, актуальних для освітніх потреб.

Література:

Маковский М.М. Удивительный мир слов и значений. Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике. - Учебное пособие. - М.: Высшая школа, 1989.-200с.

Мельничук А. С. О природе лингвистического знака. В сборнике: "Теоретические проблемы современного языкознания." - М., Изд-во АН СССР, 1964.

Морковкин В.В. Идеографические словари.- Издательство Московского университета, 1970.

Морковкин В.В. Опыт идеографического описания лексики. - М., Издательство Московского университета, 1977.-168с.

Палевская М.Ф. О некоторых фактах развития семантической структуры глагола. "Материалы всесоюзной конференции по общему языкознанию." Самарканд. 1966. -С .162.

Ф.де Соссюр. Курс общей лингвистики. -М., Соцэкгиз,1933.-С.78. Теоретические проблемы семантики и ее отражение в одноязычных словарях. -Кишинев."ШТИИНЦА"1982 .

Филин Ф.П. Очерки по истории языкознания.-М., 1985.-С.226. Ploetz K. Vocabulaire systematique. Paris, 1847. P.M. Roget's thesaurus of English words and phroses. N.X., 1911, p.5.